

A halálbüntetés diadalútja az ókorban és a középkorban

A halálbüntetés kialakulása

„Halálbüntetés — (ném. Todesstrafe, fr. peine de mort, ang. capital punishment) azon legsúlyosabb büntetési nem, melynek végrehajtása a büntetett életének erőszakos kioltásában áll.” Így definiálja a suppliciumot, a halálbüntetést a mind ez ideig egyetlen Magyar Jogi Lexikon. A többi enciklopédia, monográfia még ennyit sem ír a halálbüntetés végrehajtásáról. Igaz, nem valószínű, hogy bárkinek is problémát okozna a halálbüntetés értelmezése; a legsúlyosabb szankció, melyet ember emberre kiróhat, egyidős a társadalommal, a nemzetségi közösségek kialakulásával. Mai formájában azonban mégsem tekinthetjük a legősibb büntetésfajtának. Korábbi tanulmányunkban már írtuk, hogy az ősközösségi társadalom fejletlen termelőerőiből eredő közösségi egymásrautaltság mellett a társadalomra káros cselekmények megfékezésére elegendő volt bizonyos vagyoni és személyi szankciók alkalmazása.

A halálbüntetés korai nyomait három nemzetségi intézményben fedezhetjük föl. Az első ezek közül a bosszú volt, mely az esetek nagy többségében nem jelentette a sértő életének elvételét. A közösségek közötti bosszú gyakorlatában tapasztalható némi differenciálódás. A kisebb súlyú sértés büntetése más módon is kiváltható volt, de a vagyoni érdekeltség megjelentével már a nagyobb sértések esetén is megnyitották az egyezkedés lehetőségét. A megtorlás legszélsőségesebb formája ekkor már a *vérbosszú*: a sértett nemzetség a sértő nemzetség tagjának tette miatt emberéletben követelt elégtételt.

Az államhatalom kiépülésekor az uralkodó osztály fegyveres szervezete fokozatosan felügyelete alá vonta a társadalmi élet szabályozását, s ezen belül is a büntető viszonyok ellenőrzését. A tiltás mellett a vérbosszú korlátozásának kényszerítő módja: hasonló jellegű és súlyú, de már az állam által végrehajtott megtorló intézkedés kilátásba helyezése. Megjegyzendő, hogy az állam a végrehajtást gyakran csak ellenőrizte, magát a kivégzést sok esetben — állami közreműködés mellett — a magánfélre bízta.¹ S a sértő bűnhődését követelő nemzetség, látván az ő céljával azonosnak tűnő állami igazságszolgáltatás törekvését, könnyebben mondott le a magánúton megvalósított igazságkeresésről.

Hasonló módon alakult a közösségen belüli szankcionálás körében a *kiközösítés* útja. A vérségi csoportok fölött szerveződő politikai egység, az állam alkalmasnak tűnt arra, hogy ne csak a közösségek közötti, hanem a csoporton belüli összeütközéseket is külsődleges eszközökkel oldja föl. Az osztálytársadalom a kiközösítés nemzetségi szankciója helyébe a halálbüntetést állította. A váltás

1. A korai feudális perjogban nem különült el egymástól a bűnvádi és a polgári per. A mai vádlott és sértett alperesként és felperesként vett részt a processusban.

egyébként is időszerű volt, hiszen a „közbékevesztés” mint megtorló intézkedés hatékonysága rohamosan csökkent. A közösségből történő kizárásnak addig volt csupán súlya, amíg az valóban súlyos következménnyel járt, az eltávolított halálát okozta. Ahogyan a termelőerők fejlődésével lehetővé vált a közösségen kívüli túlélés, úgy vesztette el visszatartó erejét ez a szankció.

A termelőerők evolúciója lassan megszüntette az egymásra utaltság ösközöségi kényszerintézményét és kialakította a csoporttal szembe forduló egyéni érdekeltiséget. Ilyen közegben már nem célravezető a kiközösítés. A halálbüntetés úgy vált büntetőjogi eszközzé, ahogy az osztálytársadalom erőszak szervezete gondoskodott a természet helyett a halál előidézéséről, ily módon a kiközösítés helyébe (is) lépett.

Számos korai társadalomban a közösségellenes magatartásokat már az ösközösség idején halállal büntették. A szakrális funkciókat teljesítő papok mint az istenség képviselői, átvették a természettől a végrehajtás megszervezését. Ez a papok általi, vallásos látszatot őrző, *kultikus kivégzés*, mely rokonságot mutat a tisztán vallásos célú emberáldozatokkal, az államhatalom megszilárdulásával lassanként beleolvad az állami ítéltvégrehajtás gyakorlatába.

A vázolt folyamatokból kitűnik, hogyan váltak a nemzeti társadalom legfontosabb közösségvédő intézkedései halálbüntetéssé, az állam által gyakorolt intézményes kivégzés jogává. Az eddigiek azonban nem adnak választ arra, miért terjedt el a halálbüntetés olyan elképesztő mértékben, hogyan vált a büntetési rendszer mindennapos szankciójává.

A halálbüntetés létjogosultsága abból a felfogásból eredt, mely a büntetést mint bosszút fogta föl, s így a legveszélyesebbnek tartott cselekményeket halállal büntette. A közösségellenes tettek száma egyre növekedett. A magántulajdon, az egyén vagyoni érdekeltisége, a csoportszolidaritástól a személyes szempontok érvényesítésének irányába sodorta a közösségek tagjait. Így a közösség, majd a létrejövő állam kénytelen volt az ilyen magatartásokkal szemben föllépni.

Az államnak szüksége volt valamiféle radikális megoldásra, mellyel pótolni tudja a közösségellenes cselekmények visszatartására alkalmas (ámde az osztálytársadalom kialakulásával fölszámolt) csoport-összetartozás kényszerét. A bosszúfölfogás lassan fordult át politikai megfontolásokba. A halálbüntetés elterjedése az osztálytársadalom kialakulásához, az elnyomás egyre kíméletlenebb formájához köthető. Az indok nem más, minthogy a közösségek szabad tagjait igába kell kényszeríteni, tudatosítani és érvényesíteni kell jogfosztottságukat, kiszolgáltatott, alárendelt helyzetüket.

Megítélésünk szerint a halálbüntetés ott és akkor jelent meg mai értelemben, ahol és amikor már kialakult egy olyan társadalmi réteg/osztály, melyet már csak ezzel az eszközzel lehetett megfélemlíteni. Akár a rabszolga, akár a röghöz kötött jobbágy életviszonyait nézzük, belátható, hogy ezen osztályhoz tartozóknak nincs mit veszíteniök. A rabszolgának nincs se szabadsága, se vagyontárgya. A testi büntetésen kívül egy módon fenyegethető: élete elvételével. Ilyen módon vált mindennapossá a halálbüntetés alkalmazása, így alakult ki egy ördögi kör.

Amikor tömegessé vált ugyanis a halálbüntetés, kezdte elveszíteni jelentőségét, hatékonyságát és visszatartó erejét. A szokásos módok és megoldások iránti fásultság azonban nem megszüntetését, hanem további kiterjesztését, majd kegyetlen módon történő végrehajtását vonta maga után. Egészen addig, míg szinte minden bűncselekményért ki lehetett szabni halálbüntetést. A társadalom e kényszerpályáról akkor léphetett le, midőn fejlődése során elérte azt a szintet, mely a jogsértők ellen már hatékonyabb büntetési módokat kínált.

A halálbüntetések terjedését kiváltotta a korai osztálytársadalmak életének anarchiája is. A rabszolgafelkelések, a pórlázadások, a trónharcok határozottabb fellépést igényeltek, a győztes gyakran kegyetlenül leszámolt a szembeszegülők-

kel. A halálbüntetés elterjedésének oka egyfelől az állam, a jog fejletlensége, másfelől pedig a társadalmi élet zavarai. Az állam nem kísérletezett egyéb módszerekkel, ha rendet akart teremteni, igénybe vette a halálbüntetés intézményét.

Ugyanezen tendenciát erősítette meg a teokratikus társadalmak² felfogása, mely a büntetésben a megsértett istenség kiengesztelését kereste. Az istenség tekintélye miatt alig lehet a sértéssel egyenlő súlyú más büntetést találni, mint a legkeményebb szankciót, az emberáldozatot.

Az osztálytársadalmak kialakulását követő évszázadokban az állam által ellenőrzött büntetőjog a nemzeti igazságszolgáltatás számos vonását megőrizte. A halálra ítéelés ösközösségi jellegének néhány sajátossága a jogi szabályozásban is fölismerhető. A Drakón³ által írásba foglalt görög jog például szándékos emberölés esetében elismerte a fiági rokonság bosszúigényét. A kiközösítés intézményét váltotta föl a görög jog azon gyakorlata, mely szerint az elítélt önkéntes száműzetésbe vonulással elkerülhette a halálbüntetés végrehajtását.

A rabszolgatartó társadalmakban a halálbüntetés elterjedése a rabszolgatartás klasszikussá válásával függ össze. A rabszolgák értékének csökkenése, a háborúból következő korlátlan utánpótlás gyökeres változást hozott. Romlottak életkörülményeik, ugyanakkor eldurvultak az őrzés, a felügyelet eszközei is. Ezel egy időben tömeges jelenlétük lehetővé tette a rabszolgafelkelések megindulását. Az államnak fokozott erővel kellett föllépnie e mozgalmak ellen, s tevékenységében fő eszközévé a halálbüntetés vált.

A római büntetőjog a magánjoghhoz hasonlóan meglehetősen fejlett volt, bár annak színvonalát meg sem közelítette, mégis, több, akkor modernnek számító büntetőjogi elv meghonosításával büszkélkedhetett. Természetesen illeszkednie kellett a rabszolgatartás módszereihez, a rendszer kegyetlenségéhez. Ismerte mindazon büntetéseket, melyek később a büntetőjog alapintézményeit képezték mindenütt. A legáltalánosabban alkalmazott büntetés mégis a halálbüntetés volt, melynek nagyságát, kiterjedtségét növelte a rabszolgák kivégzése. Noha ez utóbbi tulajdonképpen nem is volt büntetés, hiszen a rabszolga ura tulajdonának számított, megölése tulajdonjogból származó jogosultság volt.

A halálbüntetés alkalmazási köre a principátus⁴, de méginkább a dominatus⁵ idején tovább bővült. A rabszolgák mellett ekkor már a szabadok egyre szélesebb, szegényedő rétegeit s egyéb alávetett társadalmi csoportokat is féken kellett tartani. Fokozta az elrettentés iránti igényt a rabszolgatartó társadalom rendszerének fellazulása s a bomlásfolyamattal együttjáró gazdasági-politikai anarchia.

A római birodalom romjain megszülető barbár államok egy sajátos összeolvadási folyamatban jöttek létre. Az államapparátussal, közigazgatási gyakorlattal nem rendelkező, műveletlen nemzeti vezetői fölházták a római arisztokraták, katonák, hivatalnokok tapasztalatait. Ily módon a római büntetőjog intézményeit is asszimilálta az új társadalmi rendszer.

A feudális állam ideológiai támaszává váló katolikus egyház — és általában a kereszténység — ellentétes irányú propagandát fejtett ki (lásd: asylum⁶, tregua

2. A teokrácia olyan uralmi rendszer, melyben az államhatalom a papság vagy az egyházi hatalommal is rendelkező uralkodó kezében van. Az állami és vallási intézmények ebben az uralmi rendszerben egybeolvadnak.

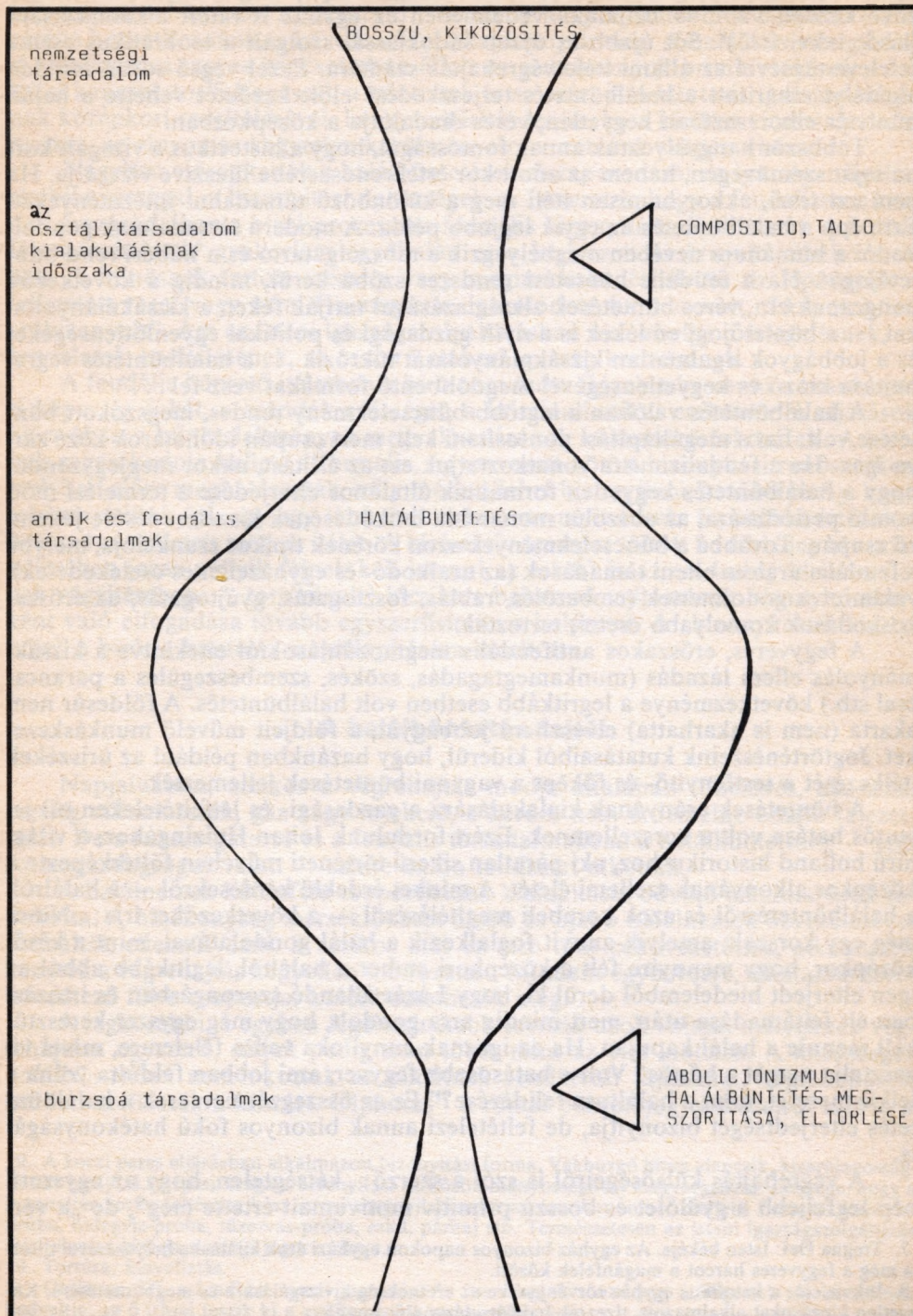
3. Drakón, görög államférfi, a legfőbb végrehajtó hatalmat gyakorló kilenc személy egyike az ókori Athénban. Nevéhez fűződik i. e. 621-ben a szokásjog egybegyűjtése és törvénybe foglalása.

4. A római császárság első (i. e. 31-től i. sz. 284-ig terjedő) periódusa. A köztársaság válságának föloldására jött létre. Formailag még magán viseli a köztársasági kormányzás jegyeit, tartalmilag azonban már egyeduralom. A szenátus első tisztségéről, a princepsről nevezték el.

5. A római császárság 284-től datálható rendszere, elnevezése a dominus = úr szóból ered. Nyílt egyeduralom, a klasszikus rabszolgaság, illetőleg a rabszolgatartó társadalom válsága kibontakozásának időszaka.

6. Asylum: menedék. Ha a bűncselekményt elkövető templomba vagy más szent helyre menekült, a világi hatóság nem büntethette meg, de az illető az egyház szolgájává vált.

A halálbüntetés kialakulásának, elterjedésének és korlátozásának időrendi vázlata az osztálytársadalmakban

Dei⁷). Általában véve tagadta a halálbüntetés jogosságát (ezt kiválóan tükrözi hazánkban például Szent István törvénykönyve), s csupán egyetlen esetre írt elő ilyen súlyos szankciót. Az idő múltával — amikor a pápaság világpolitikai tényezővé kezdett válni — céljainak védelmében az egyház is rátért alkalmazására (lásd: inkvizíció)⁸. Sőt újabb és újabb indoklással szolgált a teokratikus eszme felelevenítésével az állami ítéletvégrehajtás számára. Ezzel végső soron minden akadályt elhárított a halálbüntetés terjeszkedése elől: kezdetét vehette a halálbüntetés elborzasztóan kegyetlen, véres diadalútja a középkorban.

Többször hangsúlyoztuk annak fontosságát, hogy a historikus a vizsgált kort ne saját szemüvegén, hanem az adott kor értékrendszerébe illesztve vizsgálja. Ha nem ezt teszi, akkor hamisan itéli meg a különböző társadalmi intézményeket. Erre épp a halálbüntetés az egyik legjobb példa. A modern társadalmak gondolkodói a humánus nevében megbélyegzik a rabszolgatartó és a hűbéri rend büntetőjogát. Ha a feudális büntetési rendszer szóba kerül, mindig a következők hangzanak el: „véres büntetések alkalmazásával tartják féken a kizsákmányoltakat . . . a büntetőjogi emlékek is a nyílt gazdasági és politikai egyenlőtlenségeket és a jobbágyok irgalmatlan kizsákmányolását tükrözik . . . a halálbüntetés végrehajtása kínzó és kegyetlenségével megdöbbentő formákat vesz fel . . .”

A halálbüntetés valóban a legtöbb bűncselekmény rendes, megszokott büntetése volt. Ezt a megállapítást pontosítani kell, mert csupán időhatárok közé zárva igaz. Ha a feudalizmusra vonatkoztatjuk ezt az állítást, akkor megjegyzendő, hogy a halálbüntetés kegyetlen formáinak általános elterjedése a termelési mód bomló periódusára, az abszolút monarchia működésének kiszélesedésére jellemző csupán. Továbbá a bűncselekmények azon körének tipikus szankciója, melybe a feudális uralom elleni támadások (az uralkodó- és egyházellenes cselekedetek), valamint a gonosztettek (emberölés, rablás, fosztogatás, gyűjtogatás, az erőszakoskodások komolyabb esetei) tartoztak.

A fegyveres, erőszakos antifeudális megmozdulásoktól eltekintve a kizsákmányolás elleni lázadás (munkamegtagadás, szökés, szembeszegülés a parancscsal stb.) következménye a legritkább esetben volt halálbüntetés. A földesúr nem akarta (nem is akarhatta) elveszíteni jobbágyát, a földjeit művelő munkáskezeket. Jogtörténészeink kutatásaiból kiderül, hogy hazánkban például az úriszékek ítélkezését a testfenyítő- és főként a vagyoni büntetések jellemezték.

A büntetések arányának kialakulására a gazdasági- és létfeltételeken túl jelentős hatása volt a korsellemnek. Ezért fordulunk Johan Huizingához, a világhírű holland historikushoz, aki páratlan sikerű történeti művében föltérképezte a középkor alkonyának szellemi életét. A minket érdeklő kérdésekről — a halálról, a halálbüntetésről és azok korabeli megítéléséről — a következőket írja: „Nincs még egy korszak, amelyik annyit foglalkozik a halál gondolatával, mint a késői középkor, hogy mennyire félt a középkori ember a haláltól, leginkább abból az igen elterjedt hiedelemből derül ki, hogy Lázár állandó szorongásban és irtózásban élt feltámadása után, mert mindig arra gondolt, hogy még egyszer keresztül kell mennie a halál kapuján. Ha az igaznak ennyi oka van a félelemre, mivel vigasztalja magát a bűnös? Volt-e hatásosabb fegyver, ami jobban feldúlta volna a lelkiismeretet, mint a haláltusa felidézése?” Ez az összegzés nemcsak a halálbüntetés elterjedtségét bizonyítja, de feltételezi annak bizonyos fokú hatékonyságát is.

A végrehajtás külsőségeiről is szól a szerző: „kétségtelen, hogy az egyszerű nép legfeljebb a gyűlölet és bosszú primitív motívumait értette meg”, de „a vér-

7. Tregua Dei: Isten békéje. Az egyház bizonyos napokon egyházi átok kilátásba helyezésével tiltotta meg a fegyveres harcot a magánfelek között.

8. Inkvizíció: a katolikus egyház törvényszéke az eretnység kivizsgálására és megbüntetésére. Kegyetlen kínzásokat alkalmazott, tízezrek halálát idézte elő.

padról áradó kegyetlen és nyers megindultság fontos eleme volt a nép szellemi táplálékának — látványos erkölcsi tanulságokkal . . . egy pillanatig sem kételkedtek benne, hogy a gonosztevő megérdemli büntetését. A nép igazságérzete a legkegyetlenebb büntetést is szentesíti”. Anélkül, hogy a főntebbiek mélyebb elemzésébe bocsátkoznánk, a következőket állapíthatjuk meg. A halálbüntetés gyakori alkalmazása szoros kapcsolatban állott az életviszonyok primitívségével, a halállal kapcsolatos felfogással, a büntettek és az ezért járó büntetés igazságosságának középkori megítélésével. Leegyszerűsítés lenne, ha a kérdést az osztályviszonyokra, az elnyomás kegyetlen körülményeire vezetnénk csupán vissza.

Nagyban elősegítették a halálbüntetések elszaporodását az igazságszolgáltatás hiányosságai, a bizonyítási nehézségek is. Ismeretes, hogy a feudalizmus kezdeti évszázadaiban a bírói processzus formális bizonyítást alkalmazott. A különféle istenítéletek⁹ gyakorlata egyáltalán nem kedvezett az árnyalt ítélethozatalnak. A bűnösnek tartott személy vagy megmarkolta és elvitte tíz lépésnyire a felizzított vasat vagy nem. Ha megtette, igazolódott, ha nem volt rá képes, bűne „rábizonyult”. Ám az isteni igazságszolgáltatásban nincs helye mérlegelésnek, az árnyalatok értékelésének, az ésszerű emberi igazság keresésének.

A feudális büntető ítéletben a bíró nem tudta figyelembe venni a beszámítási képesség fokát, a szándék erősségét, a kriminalisztikai eszközök és eljárások hiányában a bűncselekmények megvalósulásának különböző fokozatait. A bírónak ragaszkodnia kellett a formális, úgynevezett kötött bizonyítási rendszerhez, melyben előre meghatározták, mily módon lehet bizonyítani, később pedig, hogy a bizonyítékok (pl. egy-egy tanú vallomása) mennyit érnek. Ez utóbbi értékeket összeadva született meg az ítélet. A bíró aktív szerepet töltött be a bizonyítás odaítélésében (azaz melyik félnek kell letenni az esküt) és az eredmény kimenetelének rögzítésében. A tortúrával¹⁰ kicsikart beismerő vallomások bizonyító tényként való elfogadása tovább egyszerűsítette a helyzetet. A „bizonyítékok király-*nője*” a bírót a büntetés megállapítására szorította.

A halálbüntetés fajtái

Napjainkban, amikor a végrehajtás módja általában főbelövés, akasztás, esetleg villamosság, gáz vagy injekció, e kérdés nem érdemelné önálló fejezet-részt. De a rabszolgatartó és a feudális társadalmakban a halálbüntetések — épp formagazdagságuk miatt — szinte külön rendszert alkottak.

A halálnemek különféle csoportjainak kialakítását bővülő alkalmazásuk indokolta. A hatékonyság mérséklődését újabb és újabb halálnemek bevezetésével próbálták ellensúlyozni. S amikor már ez sem tűnt célravezetőnek, alkalmazni kezdték a végrehajtás kegyetlen módjait. Mindent egybevetve, a halálbüntetés következő főbb csoportjai különböztethetők meg.

A legkorábbi, s egyben legerjedtebb formák azok voltak, melyeknek végrehajtása egyszerű, céljuk pedig nem több, mint az élet kioltása. A *közönséges halálbüntetések* nem okoztak az elítéltnak rendkívüli fájdalmat, végrehajtásuk közben mellőzték a kínzást. Ulpianus¹¹ a római büntetőjog eszközeiről szólva a

9. A korai peres eljárásban alkalmazott bizonyítási forma. Vakbuzgó hiten alapszik, kizárólagosságra tart igényt. Létjogosultsága a bizonyítási eszközök hiányosságával magyarázható. Lényege, hogy a bizonyítás során feltételezik az isteni megnyilatkozást az ártatlan ember mellett. Formái: forróvíz-próba, hidegvíz-próba, tüzesvas-próba, eskü, párbaj stb. Természetesen az isteni igazságszolgáltatás feltételezése kizárja a világi jogorvoslatot.

10. Tortúra: kínvallatás.

11. Ulpianus, III. századbéli római jogtudós. Az összefoglalt római jog, a Digesták szerkesztőinek kedveltje; az ő írásai teszik ki a gyűjtemény közel egyharmadát.

következő megoldásokat gyűjtötte össze: a pallos, bárd, dárda, furkó, kötél, mérge, valamint elégetés általi halál. Az utóbbtól eltekintve (és feltételezve természetesen a jól képzett ítéletvégrehajtót) a halál azonnali és kínmentes. A hűbéri Európában az akasztást, a megfojtást, lefejezést és megkövezést alkalmazták a legnagyobb gyakorisággal.

A *minősített halálbüntetés* egyes típusainak célja már a fokozott fájdalomokozás. A kor felfogásának megfelelően jobban érvényesül így a megtorlás eszméje, és a büntetés visszatartó hatása is nagyobb. A rettenetes kínok között elpusztuló elítéltek látványa nem lehetett közömbös a hatalmas nézősereg számára.

Ulpianus tilalmaiból következtethetünk arra is, hogy sok esetben alkalmazták az ókori Rómában a vesszőzés, korbácsolás útján végrehajtott halálbüntetést is. Paulus¹² beszámolt az elítélteknek vadállatok általi széttépéséről; az alacsonyabbrendűeket halállal végződő „cirkuszi játékokra” lehetett ítélni. Ugyancsak ő említi a keresztrefeszítést, mely szintén hosszan elhúzódó kínokat okoz az áldozatnak.

Az ind jog szerint a sudra férfival házasságtörést elkövető brahmana aszszony¹³ büntetése kutyák általi széttépés volt, a sudra férfit pedig vaságyhoz bilincseltek, és azt felizzítva megsütötték. A férjét elpusztító nőre tehenek általi széttépés, a kincstárból sikkasztó hivatalnokra elefántok általi széttiportatás várt.

A Magyarországon is alkalmazott módozatok: kerékbetörés, máglyahalál, vízbefulladás, élve eltemetés, nyársra-, illetve karóbahúzás, felnégyelés. Néhány példa az európai gyakorlatból: forró olajba mártás, forró vízben főzés, olvasztott fém torokba öntése, élve eltemetés tövisrészbe, iszapba fojtás.

Minden borzalmasság mellett a minősített halálbüntetések kezdetben valamiféle igazságosságra törekvést tükröztek. A korai jogrendszerek a tálió (azaz a szemet szemért elv) alapelveként történő elfogadásával alakították ki büntetési rendszerüket. A ma kegyetlennek tűnő megoldás akkor a lehető legigazságosabbnak tűnt. A tálió arányosságot parancsolt a büntetőjogban, és nem engedett eltávolodni az igazságosság — primitív módon felfogott — elképzelésétől. Voltaképpen a tálióból alakultak ki a különböző úgynevezett tükröző végrehajtások. Például a boszorkányok megégetése a sátán és a pokol tüzeivel való szövetség megbosszulását volt hivatva jelképezni.

A rabszolgatartó és a feudális társadalomban a halálbüntetés — mint már többször említettük — rendes büntetési nem volt. A bűncselekmények zömének (100—150 tettnek) büntetéseként funkcionált. Nyilvánvaló, hogy a cselekmény súlya, veszélyessége nem volt azonos. A jogalkotó annak idején — veszélyességük szempontjából — éppen úgy rangsorolta a cselekményeket, mint napjainkban. De különbséget halálbüntetéssel sújtandó bűncselekmények között kellett tennie. A halálbüntetés ókori, középkori fokozatait úgy foghatjuk föl tehát, mint a mai szabadságvesztés kategóriáinak differenciáit. Minél kellemetlenebb, veszélyesebb volt a bűncselekmény, annál súlyosabb, elrettentőbb volt a halálbüntetés végrehajtása.

Az osztályellentétek kiéleződésének periódusaiban mindig nagyobb szerepet kapott a megtorlás és az elrettentés elve. Ez nyitott utat a *minősített végrehajtású halálbüntetések*hez. Ilyenkor a kivégzést megelőzően különféle módszerekkel tették borzalmassá az elítélt evilági búcsúzását. Modestinus¹⁴ megemlékezik egy kü-

12. Paulus, neves római jogtudós, Papinianus tanítványa. A Digesták szerkesztői számos alkalommal hivatkoznak rá.

13. Az ind társadalomban négy egymástól szigorúan elkülönített társadalmi réteg, kaszt volt: a brahmanák, a ksatriják, vaisják és sudrák. A brahmanák: papok, tudósok. A sudrák: rabszolgák. A társadalom kegyetlenül megtorolta a rétegek közti kapcsolatteremtés kísérleteit. Ha ugyanezen asszony saját kasztjából követte el ugyanezen cselekményt, büntetése csupán jelképes bírság volt.

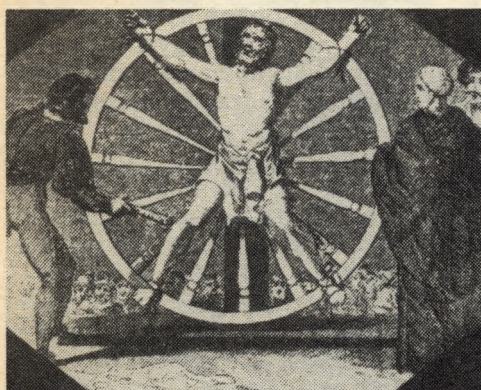
14. Modestinus, Ulpianus tanítványa, az utolsó klasszikusnak tekintett római jogtudós.

Karóbahúzás

Lovak általi széttépetés

Keréketörés

Lefejezés

lönleges római végrehajtási módról. A régiek szokása szerint az apagyilkost veszőkkel véresre verik, utána egy kutyával, egy kakassal, egy viperával és egy majommal bőrsákba dugják, majd a zsákot egy mély tengerbe hajtják.

Sargorodszkij szovjet professzor a minősített halálbüntetés egyik legkiválóbb példájaként idézi Raveillacnak, IV. Henrik gyilkosának kivégzését.¹⁵ Magyarországi esettárunkból Szerémi György tollának segítségével Dózsa György mártírhálálát idézzük föl. „Odarendeltek fáraókat (tudniillik cigányokat) szénnel és fogókkal, s ezek vasból egy nagy koronát készítettek . . . Hogy már jól áttüzesedett, György fejére helyezték. Azt mondták, meg sem mozdult, hanem türelmesen viselte . . . Ezek után a gulyások, azaz hajdúk, akiket fogságban tartottak . . . egy óra alatt felfalták . . . szeme láttára testvérét, Székely Gergelyt darabokra vágták, s azután bátyjával, Székely Györggyel lefejezték . . . Egyik alvezérét, Lőrinc papot . . . Kolozsvárott nyársra húzták, s tűznél megsütötték.”

15. Az 1610-ben hozott ítélet alapján a merénylőt hanyattfektették, majd rákötözték a verpadra. Kezéhez erősítették a gyilkos fegyvert, aztán tüzzel perzselték, fogókkal tépdesték, sebeibe olvasztott zsírt, ólmot öntöttek. Végül kezét-lábát lovakhoz kötözték és azokkal széttéptették. Ez az eset a leleményes végrehajtók számos ötletét gyűjtötte csokorba.

A halálbüntetés végrehajtása

Mint láttuk, az ókori és középkori társadalmakban az ítéletvégrehajtás feladata nem egyszerűen csak az élet kioltása; funkciója ennél jóval összetettebb. Épp ezért nem volt közömbös, mikor, hol, ki teljesítette a halálbüntetésre szóló ítéletet.

Az ősközösségi társadalomban az ítélet végrehajtója maga a közösség. A nemzeti bosszúnál a sértett közösség valamennyi tagja közreműködik. A ki-közösítésnek pedig lényege az, hogy a csoport mindegyik tagja szembefordul a közösség érdekeit megsértővel. Ennek nyomai még az osztálytársadalmakban is fölfedezhetők. A Talmud például először a tanúk aktivitását követeli meg, majd ha az ő tevékenységük nem jár sikerrel, a nép következik. A megkövezésnél például a ruhájától megfosztott elítéltet egy magasabb kiemelkedésről vagy szikláról az első tanúnak kellett leléknie, lehetőleg oly módon, hogy az a hátára zuhanjon. Ha ettől nem halt meg, a második tanú egy nagyobb követ ejtett a mellére. S ha még mindig élt, a nép addig dobálta kövekkel, míg meg nem halt. A lefejezésnél és a megfojtásnál is a tanúk a végrehajtók.

Kevésbé megbecstelenítő formája volt a végrehajtásának, ha a bíróság a megölt rokonát hatalmazta föl az ítélet foganatosítására. Ebben az esetben nem volt nyilvános a kivégzés, a végrehajtó pedig a sértett nemzetség egyik tagja volt. Még a feudalizmus évszázadaiban is előfordul a sértett magánszemély által történő végrehajtás, 1552-ben például Terrenburgban a férjét házasságtörésen kapó feleség — a tanács ítélete alapján — saját kezűleg csapta le férje fejét a hóhérbárdal.

Az idő előrehaladtával egyre nagyobb jelentősége lett a hivatalos állami ítéletvégrehajtónak. Már Rómában ismert a carnifex és a lictor tisztsége. A carnifex az alacsonyabbrendűeken, a rabszolgákon hajtotta végre az ítéletet (keresztrefeszítést és kínzást); míg a lictor a polgárokon. Vajna Károly kimutatta, hogy a középkori német államokban is létezett hasonló megkülönböztetés. Más volt ugyanis a bakó és más a hóhér feladata. A bakó a nem megbecstelenítő büntetés (pl. a pallos általi halál) végrehajtója, míg a hóhér az akasztást, a fölnygelést, a megégetést, a kerékbetörést végezte. A németeknél a bakók egyenesen céheket alkottak!

Magyarországon sem a bakó-hóhér megkülönböztetésének, sem pedig a céhekbe tömörülésnek nincs nyoma. Hazánkban a hóhérok két segédet tartottak maguk mellett. Betegség, halál, egyéb üresedés esetén ők léptek a mester helyébe, addig pedig részt vettek a kivégzésekben, a tortúrák foganatosításában, segédkeztek a büntetések végrehajtásánál, tanulták mesterségüket. A hóhérokat az őket alkalmazó testület megfizette, ruházatot, ellátmányt kaptak, valamint kivégzésenként előre megállapított díjat. Így például Baranya vármegyében 1721-ben egy kiherélésért 3 forint, egy fővételért, illetve akasztásért 6 forint, egy megégetésért 10 forint, egy kerékbetörésért pedig 12 forint járt.

A kivégzések mind az ókorban, mind a középkorban nyilvánosak voltak. A végrehajtásban nem annyira a megtorlás eszméje volt jelen, mint inkább az elrettentése és a visszatartásé. A nyilvános végrehajtás azonban nem csupán a büntetőjogi célok megvalósítását szolgálta. A kivégzések eseményszámba mentek, alkalmanként hatalmas tömeg gyűlt össze. Kiválóan illusztrálja ezt Mons város esete. A város lakói megvásároltak egy felnégyeltetésre ítélt rablót, hogy a kivégzés az ő városukban legyen. A korabeli forrás így ír az eseményről: „jobban tetszett a népnek, mintha egy újabb szent támadt volna fel halottaiból”. Szokás volt a kivégzéseket nagyobb ünnepnapokra időzíteni, s összekapcsolni a vásározással. A nyilvánosság a hiányzó információs csatornákat is pótolta. Egy-egy híresebb bűnöző kivégzésének, szenvedésének híre messze vidékre elterjedt.

A tűzhálal speciális esete

A keresztrefeszítés atipikus esete

Kivégzés hordógörgetéssel

Különleges halálnem: a Nürnbergi Vasszűz

A kivégzési ceremóniával még nem ért véget az elrettentési propaganda. A zsidó jog szerint a végrehajtott ítélet után a holttestet — mindenki tanulságára — napnyugtáig kiakasztották valamely jól látható helyre. Rómában a keresztrefeszítettek az utak mentén hetekig figyelmeztettek az állam büntető hatalmára. Legendáink beszámolnak arról, hogy Szent István — Koppányon aratott győzelme után — ellenfelének testét felnégyeltette, s darabjait az ország négy fontosabb központjába elküldte, hogy ott a várfokra tűzve figyelmeztesse az ország lakóit a szembeszállás értelmetlenségére. Ennek a szokásnak volt egyszerűsített változata évszázadokig a helységek határában álló akasztófa.

A XVII. században Magyarországon — több vármegye statútuma¹⁶ tanúskodik erről — minden falu végébe akasztófát kellett felállítani. Nem azért, hogy akasszanak rá (természetesen az is előfordult), hanem azért, hogy naponta emlékeztesse a helység lakóit a büntető hatalom jelenlétére és valóságosságára.

16. Statutum: a törvényhatóságok (vármegyék, szabad királyi városok, kiváltságos területek) belső rendjére és működésére vonatkozó rendszabály.

Ugyanezt szolgálta a pallosjogú úriszékek jelképe, a birtokközpontban felállított akasztófa vagy a kerékbetörésre figyelmeztető, póznára helyezett kocsikerék.

A nyilvánosságban rejlő elrettentési elv a gazdagokat sem kímélte. Sőt, az államhatalom ki is használta a kegyvesztett főurak kivégzését az alsóbb rétegek megnyerésére. A szegény nép jóval nagyobb elégtétellel és ünnepléssel fogadta egy gróf vagy egy báró halálát, mint saját sorsabeliét. Rettenthetetlen János¹⁷ ellenfele magas rangot viselt az államapparátusban, a király környezetében. Itéletének végrehajtását ennek megfelelően szervezték. Hivatali díszruhát öltött magára, főveget tett a fejére, aransarkantyút csatolt a csizmájára. Ilyen öltözetben függött közszemlére téve a kivégzése után is. A veszthelyre magas szekéren szállították, hogy mindenki jól lássa, előtte pedig kürtösök lovagoltak. Először rangjának kijáró módon lefejezték, (legkevésbé ugyanis a pallos általi halál infamált¹⁸), majd akasztófára függesztették.

A halálbüntetés végrehajtását gyakran kapcsolták össze valamilyen megszégyenítő büntetéssel. Hogy mely esetekben, annak nem volt külön szabálya; a bírák megítélésétől, tetszésétől függött a megbecstelenítő végrehajtás elrendelése. Gyakoribb volt azonban azokban az esetekben, amikor az általános közfelfogás, az erkölcsi értékítélet maga is elmarasztalta a cselekményt. Előfordult, hogy az elítéltet disznó hátára ültetve vonszolták a veszthelyre, máskor meg számárra kötötték. Ismeretes volt a „lófarkon” hurcolás a kivégzés színhelyéig. Ilyen nyilvános vonulások alkalmával a nép tetszése szerint gyúnyolhatta, becsmérelhette a halálraítéltet, kövel, fekáliával¹⁹ dobálhatta.

Mindez természetesnek hatott a középkor világában. Sőt, megtalálhatjuk azt a feltevést is, hogy ezek az események hasonlatosak voltak a — római cirkuszi játékok keretében megszervezett — tizezreket szórakoztató büntetésvégrehajtáshoz, mely az alattvalók bizonyos érzelmeinek levezetését is szolgálta. Magának a kivégzésnek pontosan előírt forgatókönyve volt.²⁰

Az egyház ideológiai ellenőrzése mellett végrehajtott kivégzéseknél nagy szerepe volt a gyóntatásnak. Sok esetben ez valóságos színjátékká vált, amelynek során az elkövető nyilvánosan bánta meg bűneit, s fohászodott Istenhez bűnbocsánatért. Egy középkori belga megemlékezés szerint megesett, hogy a halálraítélt megindító önvallomására a kivégzés közönsége úgy elzékenyült, hogy mindenki könnyekben tört ki, s úgy dicsérték halálát, mint a legszebbet, amelyet valaha is láttak.

Végül röviden tekintsük át a leggyakrabban alkalmazott halálbüntetés-végrehajtás típusait. Az egyik legősibbnek tekinthető kivégzési mód az akasztás. A jogtörténészek szerint intézményes elterjesztése Constantinus Magnus nevéhez fűződik, aki Jézus tiszteletére az addigi tömeges kivégzési módot, a keresztrefeszítést eltiltotta, s helyébe az akasztófák alkalmazását rendelte el.

Eredetileg az akasztófa mindig fából (kezdetben élő fából) volt. Jelzi ezt magyar neveinek gyűjteménye is: akasztófa, bünfa, hámf, bitófa, törvényfa stb. Formája változatos volt, az általánosan ismert fordított „l” alak (Г) mellett a leggyakrabban (Т) és (П) formájú volt. A XVII—XVIII. századtól készítették

17. Burgundia hercege (1371—1419), a VI. Károly elleni pártütés vezére, az Orleans-párt ellenlábasa.

18. Infámia: becstelenség, szégyen, becsületvesztés. Római jogi eredetű intézmény. Az elítélt tisztességbe ütköző cselekménye folytán elveszíti becsületét, a társadalom kiveti tagjai közül, s ha ítélete nem halál, bűne jelétül tarka ruhában, fedetlen fővel és meztláb kell járnia.

19. Fekália: emberi ürülék.

20. A zsidó jogban a tűzhalálra ítéltet a következőképpen kellett végrehajtani a határozatot. Az elítéltet térdig betemették a trágyadombba, aztán egy durva vászonnal összeszorították a torkát, hogy ne mozdulhasson. A kendő két végét két tanú tartotta. Ezután a tanúk addig húzták két oldalról a vásznat, míg az elítélt ki nem nyitotta a száját, így be lehetett önteni a torkába a forró ölmot. Ha a szerencsétlennek ily módon nem sikerült kinyitni a száját, harapófóggal tördelték ki a fogait, hogy torkába juttathassák a folyékony fémet.

köböl is. Ezekkel egy időben jelent meg a három-, illetve négyágú úgynevezett társas akasztófa. Erre akár tucatnyi elítéltet is fel lehetett tenni. Alattuk többnyire zárt kamra volt, melybe a közszemlére tétel után a holttesteket helyezték. Modern formájú akasztófa az oszlopakasztófa, mely csak egy függőleges gerendára erősített fémkampó.

Az elrettentési cél érdekében az akasztófák magasak voltak, de legalábbis jól látható domb, emelkedő tetején állították föl őket. A keresztgerendához létrán vitték föl az elítéltet, ahonnan a hóhér, miután nyakába helyezte a hurkot, letaszította. Így saját súlyánál fogva fulladt meg.

Amint már említettük, a pallos általi kivégzés a legkevésbé dehonesztáló²¹ büntetés, hosszú ideig az urak privilégiuma volt. Az ítéletet hóhér hajtotta végre (bár idéztünk példát magánsértetti kivégzésre is), leggyakrabban az elítéltet székre ültetve, szemét bekötve. Történhetett a kivégzés térdelő helyzetben is. A hóhér mindkét alkalommal egy vízszintes csapással, hátulról előre választotta el a fejet a törzstől.²²

A fővétel másik formája a bárd általi kivégzés volt. Az elítélt fejét tönkre fektették, s a nyakát függőleges ütessel vágta el a hóhér. Ez a megoldás már többnyire a gonosztevőket érintette. A zsidóknál kifejezetten a legszégyenletesebb kivégzésnek számított.

A lefejezés szertartásának megszervezéséről tudósított Drégely István kecskeméti másodbíró, amikor 1830-ban írásbeli jelentést tett a halálra szóló ítélet végrehajtásáról. . . . „Május 12-én a tegnapi előtti gyűlésben meghagyatott rend és mód szerint a mai napon reggel hat órakor a városházától elindulván, midőn a szokott vesztőhelyre értünk, azonnal nagy csendességet parancsoltunk az ott levő sokaságnak, majd mind ezen úriszék, mind pedig Felsőes Curiának ítéleteit felolvastatván, úgy a királyi kegyelmes decretumot is hangosan megmagyarázván, először Grimits Mihály adatott által Wahlsteich Leopold hóhérnak, ki azt által vevén, a maga kötelességét a szerencsétlen rabon egy vágással és legnagyobb ügyességgel végrehajtotta. . . .”

Hazánkban a megkövezés²³ elsősorban a városi jogban honosodott meg, általában nem terjedt el.

A minősített büntetések közül Magyarországon a máglyahalál mellett a karóbahúzás²⁴ és a kerékbetörés²⁵ alkalmazták. A kerékbetörésnek különféle módoszatai voltak, a végrehajtási technika „finomodásával” számos változata terjedt el, egészen addig, hogy már maga a kerék is eltűnt a kivégzésből, annak helyét különféle egyéb eszközök, szerszámok váltották föl. A leghúlyosabb eljárásnak a vétagyokon kezdett, lábtól, kéztől fölfelé haladó végrehajtás számított.

21. Dehonesztáló = megszégyenítő.

22. Az egyik legismertebb magyar forrás e tárgyban Kazinczy Ferenc beszámolója a magyar jakobinusok kivégzéséről. . . . a megöregedett hóhér háromszor vága Zsigrayhoz s ezt látván Martinovics, . . . ájúlva dőlt el, s Percz mellé álla, hogy semmit se láthasson. A Laczkovics igen nagy teste — leültetvén a feje — feldönté székét. Hajnóczynak elébémentek a hóhérlégenyek, le akarván vonni ruháját, nem engedte, maga vetette le kabátját . . . Leült a székre csudált nyugalommal, s csak akkor borzadt meg, amikor a hóhér ketté repesztette ingét, hogy két vállán lehullhasson, s midőn ollójával nyakán az apróbb szálakat elmetste. . . .”

23. Kassán például a következő módon hajtották végre. Az elítéltet a vesztőhelyen hátára fektették, négy karót vertek a földbe, melyhez kezeit és lábait hozzárögzítették. A végrehajtásban négy hóhér vett részt. Az előírás szerint először három nagyobb követ ejtettek a mellére, majd addig szórták kövel a fejét, míg meg nem halt.

24. A karó egy lefelé szélesedő, kihegyezett szálfá volt, melyet alulról átvetettek a testen. Ha gyors halált akartak, a karót nemes szervbe vezették, s ez azonnali életvesztést idézett elő. Az ügyesebb hóhérok úgy tudtak karóba húzni, hogy egyetlen nemes szerv sem sérült meg, s így napokig kínlódhatott még a közszemlére kitért karón a szerencsétlen elítélt.

25. Elnevezéséhez hiven eredetileg az elítéltet egy kerékhez kötötték, majd egy vasbottal összetörték a testét. Később kialakult egy fordított módoszat, amikor a delikvenst a pusztára földre fektették, s kerékkel ütötték.

A minősített halálbüntetés végrehajtása lehetett jelképes is. Számos esetben előfordult, hogy a bíróság ítéletében úgy rendelkezett, hogy az elítéltet egyszerű módon (akasztással, fővétel) kivégzik, s csupán holttestét égetik meg, húzzák karóba vagy törik kerékbe.

*

Tanulmányunk csupán rövid s korántsem teljes bepillantást nyújthatott az ókori s a középkori halálbüntetések végrehajtási gyakorlatába. A kép, mely elébünk tárul, a mai ember számára elborzasztó. Az embertelen végrehajtási módok, az elretentő kivégzés azonban valóság volt. Ha ennek ábrázolásától eltekintünk, valótlan benyomás alakulna ki az olvasóban a korai osztálytársadalmak ítéltvégrehajtásáról.

A tárgyalt korszak vége felé indult meg az abolicionisták nagy mozgalma, mely a halálbüntetés kínzó végrehajtási nemeit az emberiség jegyében — a rendi előjogokkal, a kegyetlen büntetőjoggal és az igazságtalan szélsőségekkel szemben harcba induló polgárság képviselőiben — sikeresen felszámolta, s a halálbüntetés-végrehajtást néhány kivégzési módozatra szorította vissza. Ez az irányzat azonban már nem a feudális, hanem a burzsoá állam büntetőjogára volt nagy hatással. Erről a következő alkalommal szólnunk.

Dr. Kabódi Csaba—dr. Mezey Barna

Felhasznált és ajánlott irodalom

Bónis György—Sarlós Márton: Egyetemes állam- és jogtörténet, Tankönyvkiadó, Budapest 1957.

Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet, Politzer Zsigmond és fia, Budapest 1946.

A feudális jogtípus fejlődéstörténete (összehasonlító jogtörténete), szerk. Révész T. Mihály, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest 1982.

Gál Farkas: Az úriszék előtt, Móra/Kozmosz Kiadó, Budapest 1984.

Hajnik Imre: Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig. Egenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest 1896.

Johann Huizinga: A középkor alkonya, Európa, Budapest 1979.

Kacziány Géza: Magyar vértanúk, Vass József Kiadóhivatala, Budapest 1905.

Kádár Miklós—Kálmán György: A büntetőjog általános tanai, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966.

Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója, Székesfővárosi irodalmi és művészeti intézet, Budapest évszám nélkül.

Király János: Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest 1908.

Kolozsvári Miklós—Óvári Kelemen: Corpus Statutorum (A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye), Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1890.

Magyari Gyula: Büntetőjog Izraelben a XV. században Krisztus előtt, Róth Dezső Könyvnyomdája, Budapest 1929.

Pauler Tivadar: Büntetőjogtan, Pfeiter Kiadóhivatala, Budapest 1870.

M. D. Sargorodszkij: A büntetőjogi büntetés I. A büntetés a kizsákmányoló társadalmak büntetőjogában, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1960.

Schick Sándor: A büntetőjog őskora, Aigner Lajos Kiadóhivatala, Budapest 1878.

Szerémi György: Magyarország romlásáról, Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1979.

Szlemenics Pál: Magyar Fenyítő Törvénykönyv, Heckenast, Pest 1832.

Szokolay István: Büntető Jogtan, Heckenast, Pest 1848.

Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére, Hornyánszky Viktor, Budapest 1908.

Tóth Béla: Mendemondák. A világtörténelem furcsaságai, Helikon Kiadó, Budapest 1984.

Vajna Károly: Hazai régi büntetések, Lőrintz János Univer Könyvnyomdája, Budapest 1907.

A verpad titkai. Lauffer Kiadóhivatala, Pest 1868.

Wenczel Gusztáv: Egyetemes európai jogtörténet, Athenaeum, Budapest 1896.